

INGLIZ TILI DARSLARIDA KOLLOKATSIYALAR VA FRAZELOGIK BIRLIKLARNING O'QITISH TEXNOLOGIYALARI

Kuchkarova Kamila Mirojiddinovna

*O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi Farg'ona "Temurbeklar maktabi"
harbiy akademik litseyi Ingliz tili fani o'qituvchisi*

Abstrakt: *Ingliz tilidagi kollokatsiyalar va frazeologik birliklar ingliz tilining muhim va ajralmas bir bo'lagidir. Ingliz tilidagi bu birliklar odatda og'zaki va yozma nutqda qo'llaniladi va ingliz tilini o'rganuvchilarning malakasini oshirishda muhim omil bo'lib hisoblanadi. Ushbu maqolada frazeologik birliklar va kollokatsiyalarni o'rgatish texnologiyalarini izchillik bilan ko'rib chiqamiz va o'z tavsiyalarimizni berib o'tamiz.*

Kalit so'zlar: *kollokatsiyalar, frazeologik birliklar, tekstema, frazema, sintaktik transformatsiya, so'z va iboralar, sinxron, izchil tarjima.*

Kirish.

Kollokatsiyalarning va frazeologik birliklarning tarjimasini o'rganishda o'quvchilarning nutqi o'sishi bilan birgalikda, grammatik, leksik bilimlari ham mustahkamlanadi. Tarjima jarayonida o'quvchilar ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik kollokatsiyalar tarjimasini va ularni o'g'irishdagi leksik qiyinchiliklarni bartaraf etish hamda o'zbek tili va ingliz tili grammatik tafovutlarini ko'rib tanishadilar.

Asosiy qism.

Frazeologik birliklar va kollokatsiyalar tarjimasini juda muhim emas deb o'ylasak, xato qilgan bo'lamiz. Hozirda juda ko'p mamlakatlar bilan ijtimoiy iqtisodiy jabhalarda aloqalar kuchayib borilishini hisobga oladigan bo'lsak, xorijliklarning yurtimizga tashrifi kun sayin ortib borayotganini e'tirof etamiz. Shunday ekan, ularning tillaridagi barcha qurilma va leksik qurilmalarini o'rganish va tarjima qilish ommalashib bormoqda.

Frazeologik birliklar ishtirokidagi gaplar tarjimasini jarayonida qo'shma gaplarni soddalashtirib tarjima qilishni ko'proq tavsiya etgan bo'lar edim. Chunki o'quvchilar sinonimik, tekstema, frazema kabi tarjima konstruksiyalaridan foydalanishi ularning bilish saviyalari va tajribalariga nisbatan ancha qiyinchiliklar keltirib chiqaradi.

Shuning uchun men shaxsan soddalashtirish metodini tavsiya etgan bo'lardim. Bizning o'zbek maktablari, litseylari va kollejlarda o'zbek tilida o'qidiyan o'quvchilarni o'z ona tilidan ingliz tiliga qilinadigan tarjimani o'rgatish uchun so'z tartibini o'zgartirish kabi sintaktik transformatsiyaning nozik jihatlarini tushuntirish tavsiya etilgan. Chunki shu ingliz va o'zbek tillari SOV, SVO qoliplariga tegishli turli xil tipologik guruhlarga tegishli bo'lgani uchun bu nozik holatlar o'quvchilarning nazaridan chetda qolmasligi kerak.

Maktab, litsey yoki kollejlarda og'zaki tarjima ustida ish olib borish maqsadga muvofiqdir. Yozma tarjimon, ya'ni tarjimaga o'rgatish bilan og'zaki tarjimaga o'rgatish o'rtasida o'ziga yarasha fikrlar mavjud. Yozma tarjimada ko'proq yozma nutqqa e'tibor berilsa, og'zaki tarjimada nutqni qanchalik tez, sinxron, izchil tarjima qila olish muhim rol o'ynaydi.

Og'zaki tarjimaga yo'naltirilganda, so'z va iboralar, frazeologik birliklar, kollokatsiyalar kabi turg'un birikmalarning tasnifini o'quvchilarga qisman bo'lsa ham amaliyotda to'g'ri qo'llash uchun tanishtirib borilishini tavsiya etgan bo'lar edik.

Izchil tarjimada tarjimaning imkoniyatlari haqida gap borganda quyidagilarni eslatib o'tishimiz o'rinli hisoblanadi.

1. Vaqt yetarli bo'lishi, bu holatda o'quvchilar ma'lum bir vaziyatlar yaratib, ularni tarjimaga tayyorlab, rolli o'yinlar tashkil qilib o'rgatilsa, yozma tarjimasidan ko'ra og'zaki tarjimaga ko'proq mas'uliyat ta'lab qilinadi.

2. Pauza (oraliq) berilganda, tarjimonlar o'z malakalari va bilimlarini ishga solib tayyor holatda turishlari kerakligini tushuntiriladi.

3. O'ylab, puxta tarjima berish imkoniyatlarini ko'rib chiqiladi. Masalan, o'quvchilar tasavvur qilingan tarjima jarayoni xalqaro shartnoma imzolash bo'lsa, albatta qo'l ostida o'sha sohaga asoslangan lug'at va so'zlar to'plami bo'lishi kerak.

4. Aniqlashtirish, tushuntirish, izoh berish kabi holatlarni ko'rib chiqish kerak. Mana shu tasniflarni o'rganib chiqqan o'quvchi sekin-asta, bosqichma-bosqich sinxron tarjimaga o'tadi. Sinxron tarjima izchil tarjimaga nisbatan biroz murakkabroq ya'ni unda tarjimonning imkoniyatlari cheklangan bo'ladi.

5. Vaqtning ziqligi, ya'ni bir vaqtda notiq bilan teng tarjimoni amalga oshirish kerakligi.

6. Pauza yo'qligi bu ancha qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Qanday bo'lmasin o'quvchi tarjimaga bunday vaziyatni yaratish kerak, toki u, bu qiyinchiliklarga tayyor bo'lishi kerakligi.

7. Puxta, atroflicha o'ylab tarjima qilishga imkoniyat yo'qligi tarjimonni har qanday vaziyatdan oson chiqib ketishga tayyor turishi kerak ekanligini tushintirish lozim.

8. Qayta so'rash, aniqlashtirish imkoniyati yo'qligi, tarjimonni tez fikrlashga va diqqat bilan tinglashga undaydi.

10. Ham eshitib ulgirish, ham tarjima qilish, ham vaziyatga tayyor turish kabi mas'uliyatlar yuklanishini yaxshilab tushuntirib o'tishni tavsiya qilgan bo'lar edik. Umuman olganda, tarjimaga o'quvchilarni tayyorlash foyda bo'lsa ajab emas.

Albatta bunda hamma o'quvchilar faol bir xil qatnashadilar deya olmayman. Ularning bazilari yozma, izchil, og'zaki tarjimoni eplay oladilar, biroq sinxron og'zaki tarjimoni faqatgina iqtidorli bolalargina uddalaydilar deb o'ylayman. Ayni shu holatda arxaik so'zlar tarjimasida aniq nimalarga e'tibor berish kerakligi haqida fikrlasak, bunday tarjimalarda ko'proq yozma tarjimoni qo'llashimiz aniq. Shuning uchun ham

bir qator yozma nutq komponentlarini o'qitish metodikasi puxta egallangan bo'lishi shart.

Birinchi, o'quvchilar frazeologik birliklar va kollokatsiyalarni yaxshi yoddan o'rganishlari kerak. Avvallari grammatika va fonetika, leksika bilan parallel va u bilan bog'liq bo'lmagan holda o'rganilar edi. Leksikaning grammatika va fonetika bilan uzviy ravishda bog'lanishi hozirgi zamon metodikasining eng muhim progressiv prinsiplaridan biri hisoblanadi.

Leksikaning til materiali sifatida umumiy xususiyatlaridan tashqari o'rganilayotgan lug'at sostavining juz'iy xususiyatlari ham mavjuddir. Frazeologik birliklar lug'atini o'rganishda ingliz tili leksikasining xarakterli xususiyati ko'p ma'noliligi va omonimligidir. Leksikani o'rgatish metodikasi konkret atamalar xususiyatini olish kerak. To'g'ri tuzilgan o'quv lug'ati o'qituvchi uchun zarur qo'llanma bo'ladi. Bunga misol qilib "Cambridge Advanced Learners' Dictionary"ni misol keltirishimiz mumkin. Leksik minimumida tanlanish mohiyati shundan kollokatsiyatki, ko'zga ko'rinmaydigan juda ko'p frazeologik so'zlar va frazeologik kollokatsiyalardan o'qitishda qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun birinchi navbatda, o'zlashtirilishi zarur bo'lganlarigina tanlab olinadi. Ko'p frazeologik birliklar xalqaro qabul qilingan so'zlardan kelib chiqadi. Shuning uchun ularni boya aytganimizdek, frazeologik birliklarni o'rgatishni tavsiya etganimizdek, o'rganganlari ma'quldir. So'zlarni o'rgatishda leksikaning metodik tipologiyasini yaratilishi zarur. Bu quyidagicha amalga oshadi:

1. Ayrim so'zlarga xos qiyinchiliklarni ya'ni frazeologik kollokatsiyalarga oidini aniqlash.

2. O'rganilayotgan til so'zlari o'rtasida hamda ona tili so'zlari o'rtasida bo'ladigan interferensiyalar oqibatida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni aniqlab olish lozim. So'zlarni mustahkam eslab qolish uchun mashqlar ishlash lozim.

Leksikani o'rgatishda chet tilida nutqni o'stirish vazifasi bilan bir qatorda ta'limiy xarakterdagi qilish kerak. Bunda o'quvchilarga ona tilida ma'lum bo'lgan tushunchalarni yaxshiroq aniqlash muhim ahamiyatga egadir.

Ikkinchi muammomiz bu grammatikani puxta egallashdir. O'rta maktab uchun grammatik minimum tanlashni bilishimiz lozim. Bunga misol qilib keltirsak, sinonimik almashtirishlar ya'ni qo'shma gaplarni sodda gaplarga almashtirilishi, adaptatsiya, antonimik va sinonimik transformatsiyalaridir. Nega faqat soddashtirishni misol keltirishimizning boisi ham shundaki, bizning tarjima metodlarimiz maktab va kollejlarga mo'ljallanganligi uchun grammatik minimum grammatik o'quvchilarga mo'ljallangan bo'ladi. O'quvchilarda aktiv grammatik malaka hosil qilishning eng muhim shartlarini ko'rib chiqish tavsiya etiladi. Mana shu holatdan kelib chiqib bir qancha tavsiyalarimizni hisobga olgan holda frazeologik birliklarning tarjimasini maktablar va kollejlarda o'rgatishni foydali deb bilamiz.

Umuman, tarjimani maktablarda o'qitishdan oldin tarjima deganda bir tilda paydo bo'lgan fikr ikkinchi tilga ko'chishini tushunamiz. Mana shu yo'l bilan turli tilda

gaplashadigan xalqlar o'rtasida umumiy tushuncha paydo bo'lgan. Shunday qilib tarjima ikkala tilda o'ylash qobiliyatini rivojlantiradi.

O'quvchilarni tarjimaga o'rgatayotganda so'zma-so'z tarjima qilinishidan fikrlarni aniqlashtirishga olib kelish kerak. Ya'ni shuni ham aytish kerakki, tarjima chet tili o'rgatishning asosiy me'zoni bo'lgani uchun, quyidagi tavsiyalarni eslatib o'tamiz.

Bunda quyidagi holatlarga e'tibor berish lozim:

- 1) Darsning obyektiga;
- 2) Til materiallariga;
- 3) Ko'rsatmalar birin-ketinligi;
- 4) O'quvchilar yoshi;
- 5) O'quvchining o'rganayotgan tildagi yutug'i;
- 6) O'quvchi ketkazadigan vaqt va boshqalar.

Frazeologik kollokatsiyalar erkin kollokatsiyalar ekanligini hisobga olib, ularni asosan fakultativ darslarda va to'garaklarda o'rgatishni tavsiya etamiz. Biz quyida "Bug" guruhiga kiruvchi frazeologik lug'atni misol tariqasida keltirmoqchimiz. Bug Words and Phrases:

Bug out - tashlab ketmoq.

To leave; to pack up and get out

Cindy told Melvia: "We've been here long enough, let's bug out".

Bug someone - biror kimni zeriktirdi.

To bother someone

Please stop bugging me. Go bug someone else. Paulette was so irate about the new computer time card system that she decided to bug someone in the payroll office.

Frazeologik birliklarni yaxshi o'rganish uchun mashqlar bilan mustahkamlash kerak. Quyidagi misollarni bir qanchasini keltirib o'tamiz.

1. Frazeologik birikmalarni yozing. Ularni erkin va turg'un birikmalar, frazeologik chatishmalarga tasniflang.

1) June saw she had played a wrong card and broke down. 2) He took a look at her, she was smiling. 3) She has got some silly bee in her bonnet about Eliza. 4) Ah, there you have hit the nail on the head. 5) Little Jon could see that he played second fiddle to her in his father's heart.

2. Juft frazeologik birikmalarni yozing va ularni tarjima qiling.

1) At three o'clock that afternoon, they all stood high and dry, safe and sound, hale and hearty, upon the steps of the Blue Lion. 2) The sister, who was an industrious girl, looked high and low for the necklace, but I needn't say, didn't find it. 3) In the main street of Ipswich stands an inn known far and wide by the appellation of "the Great White Horse". 4) I shouldn't have objected to a ten-pound note here and there. 5) Your hard and fast scientific men – they don't understand this.

3. Quyidagi maqollarning sinonimlarini tanlang.

1) There is no place like home. 2) Well begun is half done. 3) Two heads are better than one. 4) Good health is above wealth. 5) So many men, so many minds.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, har bir tilda kollokatsiyalar va frazeologik birliklar o'ziga xos lingvistik xususiyatlarga ega. Ammo barcha tillarda kollokatsiya va frazeologik birliklar til boyligi bo'lib xizmat qiladi. Lingvokulturologik aspektdagi kollokatsiyalar tilning lug'aviy tarkibini va nutqni boyitishga xizmat qiladi va unga hissiy bo'yoqdorlik ma'nolarini mujassamlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь.–Изд.3-е, испр., в двух книгах.–М.: СЕ, 1967.– Т.1. – 738с.; Т.2. – 739-1264с. (АРФС). 4. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь.–Изд.4-е, переработанное и дополненное. – М.: Русский язык, 1984. – 942с. (АРФС);
2. Лингвистический энциклопедический словарь. Под ред. В.Н.Яртсевой. - М.: Большая Российская энциклопедия, 2002.- 709с;
3. М. Эшниёзова Қўшма сўз Микросинтагматик муносататига доир. 2004. №1 24-26 бб;
4. Смирнитский А.И. Лексикология английского языка.– М.: ИИЛ, 1956. - 260 с;
5. Смит Л.П. Фразеология английского языка / Перевод с англ. – М.: Учпедгиз, 1999. – 208с;
6. A supplement to the Oxford English Dictionary / Ed. by R.W. Burchfield. – Vol.4. – Oxford: Clarendon Press, 1996. – 1410p;
7. Abduazizov A.A. Matn – kognitiv faoliyat mahsuli // Tiltaraqqiyotining qonuniyatlari. – Samarqand: SamDCHTI, 2009. -23 b;
8. Grzybek Peter. Introduction to Paremiology. – De Gruyter; Germany - 20154. Karamatova K. M., Karamatov H. S. Proverbs–Мақоллар–Пословицы.– Т.:Mehnat, 2000. –398 b
9. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English – London: Oxford University Press, 2005. – 1055p.(ALD);
10. Kortmann B., Traugott E. C. Phraseology and Culture in English. Berlin, 2007. 524 p.
11. Peter Newmark. A Textbook of Translation. —NewYok London Toronto Sydney Tokyo: Prentice Hall, 1987, — 310 p.